

RAASAKÕISI SETOMAALT

Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903

Kommentaarõga välläannõ^q

Seto Kirävara 6.

Kokko pandnu^a, käsikiräst tõlkn^a ja toimõndan^a:

Paul Hagu (*seto kiil*),

Vahur Aabrams (*saksa kiil*)

Välläandõ kolleegium: Vahur Aabrams, Paul Hagu,

Risto Järv, Andreas Kalkun, Arvis Kiristaja,

Ahto Raudoja, Kristiina Tiideberg

Lisanduisi kiil: Andreas Kalkun

Kujundus ja külendüs: Agnes Ratas

Seto Kirävara vedosnik: Ahto Raudoja

Trükk: Greif

Jakob Hurda käsikirälidse^a teksti^a ja joonisõ^a:

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv

Viktor Reieri foto^a ja joonistusõ^a: Eesti Rahva Muuseum,

pildiallkirä^a: välläandõ kolleegium

Kaasõ kiri om vöödõt Viktor Reieril 1903. aastagal tett

naisi hammökäüse pildi päält (ERM Fk 669:12)

Välläandmist toetas Setomaa Valdade Liit

©Autori^a, Seto Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum

2013

ISSN 2228-365X

ISBN 978-9949-9317-6-7

ALOSTUSSÕNA^a

<i>Andreas Kalkun</i> — Hurda “Raasakõisist” ja timä “Setokõisi raamadu” plaanist.....	7
<i>Paul Hagu, Vahur Aabrams</i> — Käsikiräst raamatuhe.....	13
<i>Vahur Aabrams</i> — Lühendüisist “Raasakõisi” käsikiräh.....	16
<i>Vahur Aabrams</i> — “Raasakõisi” käsikirä mitmõkiilsüsest.....	18

HURDA MÄRKME^a JA REIERI PILDİ^a

Setokõstõ pühi ^a ja tähtpäävä ^a (ka muid tiidmiisi).....	23
Hurda 1886. aastaga käük ¹ Setomaalõ	101
Viktor Reieri pildi ^a 1903. aastaga reisi päält.....	141
Viktor Reieri jooñstusõ ^a	159

LISA^a

<i>Vahur Aabrams, Andreas Kalkun</i> — Hurda avitaja ^a Setomaal aastagil 1903 ja 1886 ja muid kommentaarõ	198
<i>Risto Järv</i> — Veeremärkmit Hurda “Raasakõisi” jutusõüleskirotuisi mano	216
<i>Paul Hagu</i> — Seto rahvakalendri tähtpäävä ^a	220
<i>Arvis Kiristaja</i> — Kotusõnime ^a Hurda käsikiräh.....	224
<i>Vahur Aabrams</i> — Vinne õigõusu ristinime ^a ja seto vastõ ^a	237
Hurda käsikirä varahambadsõ ^a osalisõ ^a trük'mise ^a	263

HURDA “RAASAKÕISIST” JA TIMÄ “SETOKÕISI RAAMADU” PLAANIST

Andreas Kalkun

Tartoh Eesti Rahvaluulõ Arhiivih hoitas jo 1927. aastagast pääle suurt ja eesti kõikõ tähtsábäst peetävät Jakob Hurda (1839–1907) rahvaluulõkogo. Hurda rahvaluulõkogoh om umbõs 115 tuhat lehekülge vannavarra, midä suur hulk eesti inemiisi “igävädsest mälehtüisest” ja ilost avitiva¹ Hurdal kokko kořada². Kogoh om ka hulka seto laulõ ja muud Setomaalt kogotut vanna tarkust, hot' setosit, kiä Hurdalõ rahvaluulõt saadiva³, oll' tuud aigo väega vähä. Hurt käve esi⁴ Vinnemaa Tiidüisi Akadeemia ja Geograafia Seldsi rahhuga Setomaal vannu tarkuisi ja laula korjamah neläl kõrral: 1884., 1886., 1902. ja 1903. aastagal. 1887. aastagal kirotas Hurt oma Setomaa-reisest niimuudu:

Eis olõ ma kolm kõrda Setomaal k'aunu⁵, õt uma suuga küsitellä⁶, uma silmäga nätä⁷, uma kõrvaga kuulda⁸ ja uma käega kirja panda⁹, miä õnnõ tähelepanmist väärt om. Aastagal 1884 kiroti nelli päivä kõrrast vannu laula, nii õt peräkõrd krambi¹⁰ sõrmi sisse lei¹¹ ja silmä¹² ja kõrva¹³ õnnõ ütsindä uuri¹⁴ võidsõva¹⁵. Minevä aastaga and', Keiserliku Tiidüisi Akadeemia ülilahkõ soovitusõ pääle, rahvavalgustamisõ ministri herr, korgõ Ekstsellents Deljanov mullõ abiraha pikebäst uufmisest Eesti-, Liivi- ja Setomaal. Üte võrkasa abimehega¹⁶ käve sookõrd Setomaad pite, küläst küllä rännäteh ja virgast uufmistüüd tete. Saak oll' kõgõ poolõst peris hüä, vaest ka tuu peräst, õt sisemisi asju ministri herr krahv Tolstoi mullõ eismuudu kirä reisi pääle üteh oll' andnu¹⁷, miä ka ammõtliku¹⁸ kotusõ¹⁹ mullõ kiildmäldä valla tegi.²⁰

“Lühikene teadus ja tähtis palumine” [Lühikene tiidä²¹ andminõ ja tähtsä pallõminõ], 1887 (Hurt 1989: 42–43).

Hurda rahvaluulõkogo “Raasakõisist” (H, R) nimetedüh seeriah om üts väega huvitav reisikiri vai mustand, miä om seeni veid'okõsõ “Setokõisi laulõh” avaldõd laula varjo jäänü²². No²³ om kõigil võimalus edimäist kõrda Hurda 1886. ja 1903. aastagal kirotõt märkmeraamadut (H, R 9, 209 lehekülge) lukõ²⁴ ja pilte kaia²⁵, ni nätä²⁶ eis, kuis Hurt Setomaal käve, midä tähele pand' ja kinka käest laulõ kořas.

“Raasakõisi” raamat olõ-i Hurdal avaldamisõst mõtõld', taa om lihtsalt timä katõ reisi pääl üteh olnu²⁷ märkmeraamat, kohe om kipõstõ laula, jutustõ jupikõisi, sõnnu, nimmi, jooñstuisi, tulõvaisi kirotuisi jaost andmit, hindä mälehtüisi ja pall'o muud sisse tsukõrdõt. Raasakõsõ²⁸ andva²⁹ pall'o huvitavat tiidmist tuu kottalõ, kuis Hurda kořat setokõisi laulu³⁰ omma³¹ lõütü³² ja saadu³³. Niisamatõ and raamat selgebä pildi tuust, kuimuudu Hurt Setomaal käve ja sõnoliisi ja jutussõajajit lõidse.

Minkperäst Hurt sood kõikõ kirja pand'? Õnnõst om Hurt uma kirotuisih ja kiroh peris pall'o kõnõlnu³⁴ uma plaanõst ja tuust, midä tä seto perimüisest arvas. Annagi tah väigokõsõ sissejuhatusõ tuuhu, mille Hurt seto rahvaluulõ korjamist nii tähtsäst pidi ja mäantse³⁵ suurõ³⁶ rahvaluulõ avaldamisõ plaani³⁷ täl olli³⁸.

1 Jakob Hurdaga oll' üteh timä lelläpoig Joosep Hurt (1855–1888), kiä pääle reisi kirot' laulu³⁹ ilosahe ümbre (Laar 1995: 147).

2 Hurda eesti- ja saksakiilse⁴⁰ tsitaadi⁴¹ om tah ümbre pandnu Andreas Kalkun.

"EESTIRAHVA AORAAMADU" PLAAN: ANDA^a EESTLÄISILE NÄIDE AOLUGU

Jakob Hurda suur rahvaluulõkorjamineõ pidi päästmä eesti inemiisi jaost näide aoluu, miä oll' Hurda meelest ar kikitü ja kaotsih eestläisi pikä orapõlvõ peräst. Rahvaluulõ olõ-s Hurda jaost määnegi esi^hhindäst illos vai tähtsä asi, a tä pidi tiidläst avitama aoluu uufmisõ ja kirotamisõ man. Hurt kahitõ 1876. aastagal umah artiklih "Eestirahva aoraamat", õt šaksa ja ladina keeleh kirotõt aoluuraamadu^a kõnõlõsõ^a õnnõ sõtust, nälähätist, kadsost ja orapõlvõst, a eesti rahva kodotsõst elost, näide tüüst, praasnikist, elokumbist, tarkusõst, ull'usõst, usust ja vaimuelost, tõest ja nal'ast olõ-i suurt midägi tiidä^a.³ Inemiste käest koratu rahvaluulõ oll' Hurda meelest ainumas läte^a, kost tiidmiisi *vana* ao kot-talõ korada^a. A Hurda meelest tohi-s rahva käest koratut rahvaluulõt niisama ülejala vällä anda^a, nigu timä meelest tõõnõ kipõ rahvaluulõkorjaja Matthias Johann Eisen tekk'. Rahvaluulõ pidi inne kokko koratama ja siis tiidüslikult kõrda säetämä ja sis viil raamatide seeh vällä antama – kõik tuu peräst, õt vana tarkus õks kõkõ parebal kujol rahva kätte tagasi jovvassi^a. Hurda raamaduplaani^a olli^a suurõ^a ja võimsa^a – kokko kogot ja tiidüslikult kõrda säet rahvaluulõst pidi tulõma "Eestirahva aoraamat". Edimädse plaani perrä pidi raamadul olõma viis suurt jako: I. *Vana Kannõl*, koh vana^a laulu^a seeh; II. *Vana Tarkus*, koh vana^a ütlemise^a ja mõistusõ^a seeh; III. *Vana Usk*, koh seeh tiidmise^a muistidsõst usost; IV. *Vana Jutt*, koh tõtõ^a ja nal'alitsõ^a jutusõ^a seeh; V. *Vana^a Kombõ*, koh seeh tiidmise^a vannust kombist.

Hurt alost' uma suurõ korjameistüüga pääle ja hõigas tuust kõgõ ka aolehih. Arvada^a, et trehväs õigõ aig sääntse kampaania kõrraldamisõst, selle õt suurõ^a rahvahulga^a võtiva^a Hurda plaani hinele süämeasast ja naksiva^a n-ü Vanavara Kunigalõ rahvaluulõt saatma. Hot' rahvaluulõt tull' rohkõba, ku kiäki olõs võinu^a arvada^a, lää-s Hurda suur "Eestirahva aoraamadu" projekt peris nii, nigu oll' plaanit. Hurt nakaš küll otsast pääle ja tekk' edimält valmis uma kodokihl-kunna laulõ välläandõ. Edimält ilmu Põlvamaa "Vana kannõl" (1886) ja tõõsõst tull Kolga-Jaani "Vana kannõl" (1886), a sis asi imp nii kipõstõ lää-s. Võit üldä^a, et šooni aoni olõ-i Hurda projekt valmist saanu^a, seeni omma^a ilmunu^a õnnõ 12 kihlkunna tävveligu^a vannu laula välläandõ^a. Eesti Rahvaluulõ Arhiivi rahvaluulõ varasalvist omma^a vällä antu^a arhiivi kogut vanasõna^a ja mõistusõ^a, a jutussidõ, vana usu ja kumbidõga olõ-i peris Hurda ilosidõ plaanõ perrä lännü.

SETO RAHVALUULÕ JA EESTI AR UNÕHTÕT AOLUGU

Taeluva papp ja Petsere Postimehe toimõndaja Karl Ustav⁴ üteli umah raamadu "Pihkva eestläse", õt seto^a omma^a Eesti "arkaonu^a puja".⁵ Taa pühäkiräst

3 "Eestirahva ajaraamat", 1876 (Hurt 1989: 31).

4 Ka Karp Usstaw (1867–1953); oll' Petserimaal Taeluva kogudusõ papp (1905–1917) ja Petsere Postimehe toimõndaja (1909–1910), koolioppaja (1913–1917), Siseministeeriumi volinik (1918–1919) ja kuulõ kõrraldaja (1918). Hõigaš kokko Taeluva muusika- ja laulukoori, avit' kõrralda^a Pihkva kubõrmangu eesti asunikõ ello. Avaldanu jutluisi, karskusõ teemaliisi raamatukõisi. Tekk' tüüd "seto rahvustundõ herätämises" ja võidõl' eesti keele tarvitamise iist Petserimaa kerikih ja koolõh (Eesti avalikud tegelased 1932).

5 "Pihkva eestlased" (Ustav 1908: 15).

võet sõna and edesi, kuis tuud aigu koolitõt ja rahvusliku meelega eestläse^q kaiva^a setodõ pääle ku tiilt kõrvalõ essünü^a eestläisi killukõsõ pääle, kiä olli^a õnnõtu aoluu peräst essingih ja vinne mõo ala jäänü^a. Lõüti, õt setodõ "maaha jäämist" tulõ kõva kultuuri- ja haridustüüga praavita^a ja seto^a eesti rahvalõ tagasi võita^a. Tuust sai 1920. aastagil ka Eesti Vabariigi ammõtlik poliitika. Tõõsõlt puult, uma "maaha jäämuse" ja "harimatusõ" peräst olli^a seto^a jo 19. aastagasaa lõpust pääle olnu^a rahvakultuuri uurijilõ ideaalsist "muistidsist eestläisist", kinka kaudu usuti, õt om hüä uuri^a eesti ja soomõ-ugri muistist aoluku.

Tõistmuudu ku täämbä usuti Hurda aigo, et rahvaluulõ om asi, miä kaos evolutsiooni joosul. Usuti, õt rahvaluulõ löüdis kõkõ rohkõba harimalda maa-rahva käeh ja kõrvalitsih kotussih. Uma kuulsah vällähõikamisõh "Paar palvit" kuulutas Hurt ette, õt üte põlvõ peräst jää-i inäp sukugi rahvaluulõ, midä korada^a. Tuuperäst oll' Hurda meelest perämäne aig näid rahva "tiidmiisi teräkeisi", ku viil vähägi võimalik, kokko korada^a, õt näist tiiduse templi üleest ehitä^a.

Vannu laula kottalõ tulõ viil eismuudu märki^a, õt näide perämäne korjamisõ aig om parhilla käeh. Üts inemise põlv viil edesi, sis lõvvä-i näid rahva suust imp ütte ainumastki. Innevanast laulti näid õgal puul eestläisi maal õgasugumatsõ elo aol, nigu no^aki viil Setomaal, a parhilla om Eestih ja Liivih inniskine vana rahvalaul kistunu. Vahtsõba ao vaim om näile koolõtavast kadsust saanu^a. Siski om viil vanõbit inemiisi löüdä^a, kõkõ inäp naisi, kiä vannu laula sõnno mõistva^a ja näid ette võiva^a üldä^a. Näide suust korjatagu^a viil, miä vanast ja väega tähtsäst vanõbidõ vaimuvarast mi päivini om alalõ hoitunu.

"Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele" [Paar palvit Eesti herksämbile pojilõ ja tütrile], 1888 (Hurt 1989: 49).

Olõ-i imeh, õt Hurt kirotas, õt Setomaa om perämine kants, koh laula viil löüdä^a om. Uma Setomaa-reise aigo sai Hurt arvu, õt Setomaa om nigu üts "otsalõp-põmalda läte^a, kost lõpmalda eesti rahvamälehtüisi vällä juusk"⁶ Ka seto laulõ välläandõ "Setukeste laulud" ihsõnah kitt Hurt setosit rahvast, kiä omma^a muial unõhtõt ja kõrvalõ hiidet vana^a kumbõ^a ja rahvalaulu^a alalõ hoitnu. Seto^a omma^a "muistitsidõ asju tiidmise kullandõ kaiv", ütles Hurt ja oppas tiidüsmehi sinnä^a minemä.

Seto rahvas vai setokõsõ^a omma^a küll uma arvu poolõst üts pisokõnõ osa Eesti rahvast – näid om parhilla umbõs vaest arvada õnnõ 16.500 hinge –, a Eesti muistidsõ ao ja loomusõ tundmisõst omma^a nimä^a väega tähtsä^a. Nimä^a omma^a vanõbidõ vanast usust ja arvamisist, kumbist ja viisest pall'o kimmäbahe kinni pidänü^a, ku kõik tõõsõ^a eestläse^a, täämbätse pääväni. Vana^a laulu^a ja jutusõ^a, miä Eesti- ja Liivimaal jo ammu omma^a unõhtõt vai nigu tähtsüseldä ja põlat ask kolikambrehe pantu, koh näid õnnõ himoka^a ja väsümäldä uurja^a vaivaga vällä toova^a, – omma^a setokõisi maal viil no^aki tävveh iloh olõmah ja näid pruugitas õgapäävõtseh eloh niisama ku õgapääväst leibä iho toitmisõst. Setokõnõ ja timä vanõbidõ mälehtüse^a omma^a lahutamalda.

6 "Kõne Eesti vanavara korjamisest muinasaja uurijate kongressil Riias Augusti kuus 1896" [Kõnõ^a eesti vanavara korjamisest muistidsõ ao uurjide kongressil Riiah augustikuuh 1896], 1897 (Hurt 1989: 82).

Näide mälehtüisi seest otš ja löüd setokõnõ uma rõõmulõ ülendämist, uma kurvalõ meecele kosutust, – vanõbidõ oppusõ^a omma^a timä elo vařokaetus ja piibli. Tuu olõ-i sis imeh sukugi, õt tiidüsemehe^a Setomaa lõ rändäse^a – taa maa on näile vana ao ja muistitsidõ asju tundmisõ kullandõ kaiv.

"Setukeste laulud" [Setokõisi laulu^a], (Hurt 1904: V).

Hurda aigu oll' tiidüsmaailmah lajalt tuntu võhl teooria tuust, et kõik rahva^a "arõnõsõ" ütte muudu, ja õt tiidä^a rohkõp "arõnõnu" rahva muistidsõ ao kotalõ, tulõ uuri^a poganit ja "primitiivsit" rahvit. Setodõ väärtüs tiidüse silmih oll' ka tuu, et nää^a oll'i kooliharidusõst "rikmalda" ja tuud rõhutas Hurt ka uma 1903. aastaga reisi aruandõh. Tuu Setomaa reisi jaost and' rahha Vinnemaa Keiserlik Geograafiaselts ja uma aruandõartiklih pidä Hurt ka tarviligust vällä tuvva^a, et seto^a omma^a tiidüse jaost õkvalt uma "primitiivsusõ" peräst tähtsä^a.

Nigu mi näemi, omma^a seto^a uma arvu poolõst õnnõ till'okõnõ osa pall'odõst miljonitõst Vinne riigi alambist, näide sotsiaalnõ ja riiklik tähendus om nulli lähkoh. Siski omma^a nää^a tiidüsele väega tähtsä^a, selle õt näide väikene maa-kõnõ om rikas lövvükotus etnograafilõ ja arheoloogilõ. Seto^a omma^a väega pall'o primitiivset ja vanaperäst alalõ hoitnu^a: nii uma arusaamuh, pruukõh ja kumbih, laulah ja muuh rahvaperimüseh. Niisamatõ eiski uma vällänagemise ja eismuudu naisi rõividõ man.

"Über die pleskauer esten oder die sogenannten setukesen" [Pihkvamaa eestläisist vai niilüidä^a setokõisist], (Hurt 1903: 188).

Artiklih küsis Hurt mito kõrda, kost tulõ setodõ primitiivsus ja vanaperäsüs kesk muudsit aigu. Vinne vai šaksa lugõja jaost rõhutas Hurt, õt setodõ hõimlasõ^a ja naabri^a Liivimaa eestläse^a omma^a tõistmuudu setodõst "läbi ja lahki katõkümnnendä aastagasaa kultuuriinemise^a uma puuduisi ja hüä poolõga".⁷ A setodõ kotalõ pruuk' Hurt artiklih tuu aigsõ tiidüskeeles neutraalsõt sõnna "primitiivne", niimuudu ütles tä setodõ loomusõ ja usundi kotalõ.

Ku lukõ^a Hurda kirotuisi kriitiliselt, võit nätä^a, kuis tä om kinni uma evolutsionistlikuh teooriah ja kirotas setosist ku madalama arõngu tasõmõ pääl inemisist vai "vanõba järje pääl rahvast".⁸ Seto rahvaluulõ om vaia eesti rahva ülesehitamisest, seto^a omma^a nigu "suur ja elläv aoraamat",⁹ minka lugõmisõ ja uurmisõga võit vahtsõst kokko panda^a eestläisi seeni kirjapandmalda aoluu. Umah artiklih "Määnest tolko om rahva mälehtüisist" pand Hurt vastamiisi "kuulsa^a ja korgõ^a kreeka rahva mälestüse"¹⁰ ja "kõkõ alatumidõ ja armõtumidõ mõtsainemiste jutusõ^a ja elokumbõ^a Aafrikah, Ameerikah ja Austraaliah"¹⁰ ja and lugõjilõ tiidä^a, õt sooilma aigsõ^a tiidläse^a uurva^a suurõ huviga ka nuid poganit rahvit, selle et "rahva mälehtüse"¹⁰ omma^a "suur ja elläv aoraamat", miä oppas vanna aigo tundma. Eesti kontekstih lätsi^a seto^a Hurda jaost kim-

7 "Über die pleskauer esten oder die sogenannten setukesen", 1903 (Hurt 1903: 189).

8 "Lühikene teadus ja tähtis palumine", 1887 (Hurt 1989: 42).

9 "Mis lugu rahva mälestustest pidada" [Määnest tolko om rahva mälehtüisist], 1871 (Hurt 1989: 11).

10 "Mis lugu rahva mälestustest pidada", 1871 (Hurt 1989: 11). Muialgi Hurda kirotuisih võit mitmal puul löüdü^a eesti rahva ja väigokõsõ "greekah rahva" kõrvutuisi (nt "Pildid isamaa sündinud asjust" [Pildi^a esämaa sündinü^a asõst], 1871 (Hurt 1989b: 37) ja kõnõ^a Helme kerikoh, 1870 (Hurt 1989b: 30)). Säantse^a kõrvutusõ^a kõnõlõsõ^a ideaalsõ ja elitaarsõ arvu poolõst väiko, a vaimu poolõst suurõ väikorahva staatusõ himostamisõst (Undusk 1997: 810).

mähe "alatumidõ ja armõtumidõ mõtsainemiste" hulka. Kirotusõh "Lühkene tiidä^aandminõ ja tähtsä pallõminõ," koh Hurt kuts ülest seto laula korjama, ütles tä õkvalt vällä, et seto rahvas on eestläisist vähäbält paarsada aastakka madalaba arõngu pääl, ja tuuperäst omma^a nimä^a väega tähtsä^a *eestläisi* muistidsõ ao tundma õpmise jaost.

Seto velju om küll vähä arvu perrä, a Eesti muistidsõ ao tundmisõs omma^a nimä^a kõigist eestläisist tähtsäbä^a. Nimä^a omma^a täämbätse pääväni pia putmalda jäänü^a kõgõst koolitarkusõst ja kodotsõst oppusõst, vaimulikust ja aolikust. Kõik vaimuvõigõlusõ^a ja eloliikmise^a, miä muido omma^a Euroopah vägevähe ilmunu^a ja ka eesti rahvalõ kõvastõ mõonu^a, omma^a näist tundmalda ja tiidmäldä müüdä lännü^a. Setokõsõ^a omma^a kõkõ vähäp paarsada aastakka vanõba järje pääl ku tõõsõ^a eestläse^a. Näide eloh ja olõmisõh, usuh ja arvamisih, kumbidõ ja pruukõ man, meeleh ja keeleh om otsadu pall'o vanna kraami. Eesti vana ao tundmisõs omma^a nimä^a kõikõ tähtsäp läte^a. Tuuperäst om üts eismuudu "Setokõisi raamat", koh kõgõst parhilla tähendet aost sügäväbält seletüst andas, väega tähtsä ja tarvilik.

"Lühikene teadus ja tähtis palumine" [Lühkene tiidä^aandminõ ja tähtsä pallõminõ], 1887 (Hurt 1989: 42).

HURDA KATSKI JÄÄNÜ PLAAN SUURÕST "SETOKÕISI RAAMADUST"

Tuuperäst, õt seto rahvaluulõh nii pall'o säänest oll', miä Eestih jo ammu kaot-sih, olõ-s ime^a, õt Hurdal tekkü mõtõ^a vällä anda^a suur raamat seto vanavarast. 1887. aastagal kirotaski Hurt artikli "Lühkene tiidä^aandminõ ja tähtsä pallõminõ", koh pallõs inemiisi appi seto rahvaluulõt korjama ja kõnõlõs avaligult plaanist tetä^a suur "Setokõisi raamat". Tuuhsamah artiklih tutvustas Hurt ka tulõvatsõ raamadu sisokõrda, ja nigu nätä^a, om soo raamadu plaan inäpvähäp sääne-sama, nigu oll' umbõs kümne aastaga iist plaanit "Eestirahva aoraamadul".

Mul om sääne raamat tüüh. Täl saa nelli jako olõma ja nuu^a omma^a järgmädse^a:

1. Setokõisi laulu^a.
2. Setokõisi jutusõ^a.
3. Setokõisi keelemurrõ^a.
4. Setokõisi elo ja usk.

"Lühikene teadus ja tähtis palumine" [Lühkene tiidä^aandminõ ja tähtsä pallõminõ], 1887 (Hurt 1989: 42).

Veid'o täpsebält kirot' Hurt vallalõ uma "Setokõisi raamadu" plaani üteh aruandõh:

Soo materjali põh'al, üteh taaga, miä tõõsõ^a ja ma jo eis varahapa umal katõl reisil taa rahvakõsõ käest olõ kořanu, naka ma no^a monograafiat setokõisist kirotama, õt Keiserlikulõ Tiidüste Akadeemialõ näüdadä. Raamat saa pääliskaudsõ arvamisõ perrä olõma umbõs 40 trükipoogna suurunõ ja nelä osalinõ. Edimädseh osah saava^a seto laulu^a üteh šaksakiilse tõlkõga olõma, tõõsõh jutussõ^a paikliguh keeleh niisamatõ šaksakiilse tõlkõga, kolmadah

andas keelemurdõ kirjeldus ja neländäh osah andas lõpust seto rahva etnograafilinõ kirjeldüs – timä elokõrrast, kumbist, pruugõst, uskmisist ja traditsioonõst kokkovõtvalt.¹¹

Jakob Hurt, "Kurzer Bericht über die sprachwissenschaftlichen und ethnographischen Forschungen des Dr. J. Hurt unter den Esten im Sommer 1886" [Lühkene aruannõ^a Dr. J. Hurda keeletiiduslikust ja etnograafilisõst uufmisest eestläisi man 1886. aastagal], (EKIA f. 43, m. 38: 4, l. 5).

Hallõ külh, a Hurda suurõ^a plaani^a jäivä^a katski. Önnõst nakaś Soomõ Kirändüse Seltsu suurt huvvi tundma seto lüro-eepilistõ laula vasta ja Hurdal tekkü võimalus suumlaisi rahaga Helsingih vällä anda "Setukeste laulud" (1904–1907), kolm paksu köüdet seto laula. Edimädseh köüteh omma^a vana^a pikä^a laulu^a (lüroeeepika), tõsõh ja kolmandah kõrralaulu^a ja perä lüroeeepikat.¹² Kolmada köüte kokko panõk jäi Hurdal katski, ar kuuli võrgas mehekene. Edimädseh köüteh om illos ülekaehtus seto küllist ja rahva arvust, tõsõh köüteh põh'alik kirotus seto saajust – kõik tuu minka mustandi^a jo "Raasakõisih" seeh omma^a. A "Setokõisi raamadu" perämädse^a osa^a seto jutusist, keelemurdõst ja elost ni usust jäivä^a valmist kirotamalda ja avaldamalda.

"Raasakõisi" raamat om hüä võimalus kaehuda^a Hurda kirotuisi kõögipoolõ pääle vai timä kolikambrehe. Löödä^a tuu kõrval, miä jo tutva Hurda kirotuisist, tuud, miä jäi avaldamalda ja minkast pidi kasuma "Setokõisi raamat" – suur mälehtüsmärk seto rahvaperimüsele.

KIRÄNDÜS

HURT, JAKOB 1903. Über die pleskauer esten oder die sogenannten setukesen. —*Anzeiger der Finnisch-Ugrischen Forschungen*. Band III, Heft 3, Helsingfors, 185–205.

HURT, JAKOB 1904. *Setukeste laulud*. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Rāpinä ja Vastseliina lauludega. Ezimene köide. Helsingis Soome Kirjanduze Seltsi kulu ja kirjadega.

HURT, JAKOB 1989. *Mida rahvamälestustest pidada*. Artiklite kogumik. Koostanud Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat.

HURT, JAKOB 1989b. *Kõned ja kirjad*. —Loomingu Raamatukogu 1/2, Tallinn: Perioodika.

KALKUN, ANDREAS 2012. *Seto laul eesti folkloristika ajaloos*. Tartu Ülikooli Kirjastus.

LAAR, MART 1995. *Raamat Jakob Hurdast*. Tartu: Ilmamaa.

UNDUSK, JAAN 1997. Kolm võimalust kirjutada eestlaste ajalugu. Merkel – Jakobson – Hurt. —*Keel ja Kirjandus* nr 12, 797–811.

USTAV, KARL 1908. *Pihkva eestlased*. Kirjutanud K. Usstaw. Tartu: Postimehe kirjastus.

11 Raasakõisi käsikirä 285. lehekülel (raamaduh lk 135–136) om taasama neländä osa täpsäp plaan ant, koh nätä^a 21 teemat, minkast Hurdal oll' kavah etnograafilisõh kirjeldüseh kirotu (geograafiline asõnd, loodus, setodõ arv, ehitüse^a, rõiva^a, tüü^a, kauplõminõ ja käsitüü, pühä^a ja praasnigu^a, saaja^a, ristmine ja kuulminõ, keriguelo, paastminõ, kooli^a, vahekõrd eestläisi ja vindlälisiga, setokõisi loomus, viina salakaubandus, kalapüük, niidsekaup, kõlblusõ olõk, mängu^a, aojaotusõ^a).

12 Šoo raamadu tegemise kottalõ loe^a täpsäbält raamadust "Seto laul eesti folkloristika ajaloos" (Kalkun 2012).

KÄSIKIRÄST RAAMATUHE

Paul Hagu, Vahur Aabrams

Jakob Hurda rahvaluulõkogo käsikirju “Raasukesed” seeriah om ütsäs köü-deh tuu, kohe Hurt om lasknu kokko köütä^a uma Setomaal käügel tettü^a üleskirotusõ^a, ettepoolõ 1903. aastaga materjali^a, lõppu 1886. aastaga raasakõsõ^a. Nii ku tull' plaan taad huvitavva materjali raamadu näol setokõisilõgi kätte anda^a, nii tull' naada^a ka märgotamma, kuis sood kykõ paremb olõsi^a tetä^a. Tuud arotõdi ja tuu üle vaiõldi välläandõ kolleegiumih mitut puhku. Lihtsaba^a lahendusõ^a (tävveste tiiduslik välläannõ vai läbinisti setokiilne rahvaraamat) kõlba-s kumbki, tull' otsi^a võimaluisi, kuis vasta tulla^a nii ütele ku tõõsõlõ poolõlõ. Eesti Kirändüsmuuseum ku “vanavara aidamiis” peräst Hurta rõhut' tiidüse poolõ arvõstamist tuu peräst eismuudu, õt vaivalt olõsi^a võimaluisi (rahha, jõudu ja aigu ni inemiisi) naada^a käsikiräst tiidüsvälläannõt tegemä kibõhõhõ peräst rahvaraamadu vällä tulõkit. A rahvaraamat tohisi-i jal olla^a liiga kir-riv keele poolõst õga liiga tüsse seletüisi ja kommõntaarõ peräst. Kattõ tsihti kokko sobitõh tull' kah'os midägi ar näpistä^a nii ütelt ku tõõsõlt. Valikit tete ja raamatut kokko pandõh sai arvõsta^a tuuga, õt käsikirja hinnäst saa kaia^a kirändüsmuuseumi internetilehekülelt “Kivike” (aadress: kivike.kirmus.ee) õgaüts, kiä taht ja teksti mano päsemises vajaminevä^a nõudõ^a ar täüt.

Hurda kiili kirivüsest (koh omma^a segi seto kiil, Hurda uma keelepruuk – võro vai täpsembähe põlva kiil, väidseotsa täüs eesti kiräkiiltki, hõste pall'o šaksa kiilt, mynõh paigah ladina kiil ja koh vaja, sääal mano võet ka vinne kiil) om raamatuh muistjago üle saad nii, õt šaksakeelidse^a lausõ^a vai syna^a omma^a tõlgidu^a seto kiilde. Nuü^a omma^a seto/põlva keeleh kirotõdust jutust eristämises pantu^a kaldkirja vai kursiivi, a šaksakeeline originaal tuvvas ar joonõalodsõ viitena.

Sagõhõhe om Hurt kasutanu umah kirjapanõkih ka šaksa- ni ladinakeelitsit lühendüisi. Nuü^aki omma^a raamadu setokeelidseh tekstih pantu^a kaldkirja, a näid õga kõrd joonõ all ar näüädäda olõs olnu ruumi raiskaminõ. Tuuperäst olgu^a nää^a siih üles loet kyik:

ja, Hurdal *u.* = *und* (šks)

jne = ja nii edesi, Hurdal *etc.* = *et cetera* (lad), ka *usw.* = *und so weiter* (šks)

kah, *ka*, Hurdal *auch* (šks)

nt = näütüses, Hurdal *z.B.* = *zum Beispiel* (šks)

s.o = soo om, Hurdal *d.h.* = *das heißt* (šks)

st = soo tähendäs, Hurdal: *sc.* = *scilicet*, *scire licet* (lad)

tävvendüs, Hurdal: *Anm.*, *Anmrk.* ja ka tävveste vällä kirotõt *Anmerkung* (šks)

vai, Hurdal *od.* = *oder* (šks)

vai sis, Hurdal *resp.* = *respective* (lad)

vrd = võrdlõ^a, Hurdal *cf.* = *confer* (lad)

Pääle näide tarvitas Hurt tah käsikiräh ka lajalt tunt keeletiiduslike sõnno lühendüisi. Nõo^a omma^a jäet teksti nii nigu nä originaalih omma^a.

gen., g. = genitiiv (omastav kääne, umakäänüs)

nom. = nominatiiv (nimetav kääne, nimekäänüs)

part. = partitiiv (osastav kääne, osakäänüs)

pl. = pluural (mitmus)

Mynõ^a juturaasa^a omma^a Hurdal tävveligult kirotõdu^a šaksa keeleh, õnnõ üt-sigu^a syna^a omma^a kas seto vai ka vinne keeleh. Sääl tundu kavalamp panda^a tõlgõ ja šaksakeeline originaal kõrvuusi.

Šaksakeeline tekst om täpselt sääne, nigu Hurt timä kirot', sääl olõ-i midägi muudõt. Täpsust oll' vaja alal hoita^a kas vai jo tuugi peräst, õt šaksa keeleh kirotõh kasut' Hurt gooti kirja, minkõ õigõ vällälugõminõ tege päävallu õga-lõütele.

Tõisildõ om lugu seto ja Hurda uma (põlva) keelega. Sääl om nimelt kiilt toimõtamisõ aigu painutõt setoperätsembäs, eriti häälikidõ man: syna allutõt vokaalharmoonialõ, lisat selgüse mõttõh kõri kakkõhelü^a sinnä, koh nää^a piasi^a olõma jne. Mynõh paigah, koh tundu, õt Hurt om parruusi seto keele pääl, a sisse om lipsanu myni põlva synavorm, om tuugi tett setoperätsembäs (nt naine → naane). Siski olõ-i nii toimit õgal puul.

Ladina kiil om Hurdal kasutusõh taimõnimmi man. Nuu^a omma^a sääl õigõ paiga pääl ja näidega saa-s midägi muud ette võtta^a. Küll omma^a nimme jätedü^a põhiteksti vinne syna^a kirillitsah, õt lugõjalõ jalki vahtsõst miilde tulõta^a Hurda teksti tegelikku makaroonilist vai mitmõkeelelist muudu. Vinne kiil om vallalõ seletet joonõalodsõh viiteh.

1886. aastaga üleskirotusõh om tõõnõkõrd lehekülgi kaupa ütsikit värsse, lausõjuppõ, synnu, synavormõ. Hurt pand' tuud kirja hindä jaos, õt parembahe seto kiilt selges saia^a. Uurjilõ võisi^a sääl mynigi asi kõvastõ huvvi pakku^a, a tavalugõja mõista-i tuuga midägi pääle naada^a. Siih tull' küll teksti tiidüsilikulõ avaldamisõlõ ei üldä^a ja nuu^a osa^a vällä jättä^a. Vällä omma^a jätedü^a ka mitmõh paigah esitedü^a ja vaihtõpäääl korduva^aki külänimmi loendi^a. Tuust and paremba ülevaatõ raamadu lisah löüdüv Arvis Kiristaja kotusõnimmi käsitlüs.

Hurt vihjas 1903. aastagal mitmõh paigah hindä puult üles kirotõt laula pääle. Nuist mainit laulast omma^a mynõ^a lühembä^a tuudu^a paremba arvusaamisõ tsihiga "Setokõisi laulast" ka siiä. Õt selget vahet tetä^a, mis om šoo raamadu kokkosäädjide puult mano pant, om lisandeilõ veet kuralõ poolõ juun kõrvalõ. Niisama om tett ka 1886. aastaga jutussidõga. Jutussõkonspekte ja jutussidõ vahekõrrast and raamadu peräotsah pikembä seletüse Risto Järv.

Ku külänimeloendi^a ja seosõlda värsi^a ja lausõkatkõ^a vällä arvada^a, sis omma^a teksti^a raamatuh inämbüisi samah järjestüseh ku käsikiräh. Erändit om kah, ku sisu lähedüse peräst om määnegi raasakõnõ muialt ümbre nõstõt (näütüses saaju man käsikirä 1903. aastaga osah). Sis om joonõalosõh viidat, mändselt käsikirä lehekülelt om mano tuud jutujupp peri.

Raamaduh löüdüs mitund sorti sulgõ. Tavalitsi kaarsulgõ (ínoo^a) kasutas Hurt esi^a, ja nuu^a omma^a ka raamaduh umma paika jätet. Nulksulgõ [sändsidõ] seeh löüdüs kyik tuu, midä toimõndamisõ käügih tävvendüses vai seletüses mano om pant, tuu om peri toimõndajilt. Loogõliisi sulgõ {noidõ} seeh omma^a nn "Hurda lühendüse". Inämbüsi pruukõ Hurt nuid šaksa keele man ja noist and põhjaliku seletüse Vahur Aabrams.

Hurt om mõlõmba käügi aigu umma kirävihko tennü ka taloplaanõ ja muidki sehkendüisi. Nuid om püüt kyiki ar avalda^a ka raamatuh, selle õt sinnä om mano pant nimetüisi seto keeleh (sagõhõhe segi šaksa keelega siingi), midä muu jutu seeh löüdüki-i. 1903. aastaga käügil oll' täl üteh Tarto ülikooli arsti-tiidüse tudeng Viktor Reier (1881–1940), kiä pääle pääväpilte tegemise ka joo-

nist' mitmit talopidämisõ asju ja mynõl kõrral tekk' ka viil ümbrejooñstuisi Hurda 1886. aastaga sehkendüsisist. Hurda plaan anda^a vällä Reieri ülestvõttõ^a üteh kommõntaarõga Suomalais-ugrilaisen Seura raamatide hulga jäi katski. Reieri ümbrejooñstusõ^a omma^a harilikult jätet raamatu lõppu, a nii pall'o ülesvõet pilte ja jooñstuisi ku võimalik om püüt salitsõda^a Hurda jutulanga pääle.

Raamadu peräotsah om viil kimbokõnõ kommentaarõ. Nu^a käävä^a inämbüisi Hurda abiliisi (vanõmba sõnaga: informantõ) kottalõ, kinka nimme Hurt õnnõ maiñ vai kinkast tä harvakult ka pikebähe kirotas (näütüses lauluimä Miku Odest). Ilma nuidõ inemiisildä olnu-s Hurda Setomaa sääne, määne tä oll'. Hurda reise setokeelidseh välläandõh olnu^a ilodu nuid inemiisi tähele pandmalda ni parhillatsõ lugõja jaos, kinkalõ Hurda aig jo ammunõ minevik om, kygõst vähäütleväs nimekeses jättä^a. Kommentaari^a omma^a tennü^a Vahur Aabrams ja Andreas Kalkun. Raamadu lõpuh om ka Paul Hagu tävvendäv ülekaetus seto rahvakalendri tähtpäivist ja Vahur Aabramsi kirotus vinne õigõusu ristinimmi ja seto nimmi vahekõrrast.

Toimõndaja^a ja kommentiirja^a omma^a mõnõh paigah pruuk'nu järgmätsi lühendüisi:

EKLA = Eesti Kultuurilooline Arhiiv (Eesti Kirjandusmuuseum)

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulõkogo (1927–1944)

ERM = Eesti Rahva Muuseum

H = Jakob Hurda rahvaluulõkogo (1860–1906), hoitas Eesti Rahvaluulõ Arhiivih

SL = raamat “Setukeste laulud” I–III (1904, 1905, 1907)

Mi sügävä kumarusõ om ar tiinnü raamadu kujondaja ja külendäjä Agnes Ratassuurõ vaiva ja ütehmõtlõmisõ iist.

Noh, saigi vast kyik tähtsämp ar üteldüs.

“RAASAKÕISI” KÄSIKIRÄ MITMÕKIILSÜSEST

Vahur Aabrams

Jakob Hurda rahvaluulõkorjamisõ reisi pääl 1886. ja 1903. aastagal tettü^a märkme^a omma^a õkvalt nõo^a, miä nä omma^a – nä omma^a märkme^a, tettü^a kõköpäält eishindä jaost, tegemist olõ-i joht trükist valmi käsikiräga. Hurt oll' šaksakiilse haridusõ saanu inemine ja pand' uma^a märkme^a suurõh jaoh kirja šaksa keeleh. Tä tarvitäs uma märkmih šaksa kiilt ku seletävät ja kirjeldävät tiidüskiilt, a niisamatõ teksti jutustavah osah, sagõhõst reisi- ja kotusõkirjeldüisi man. Näütüsest 1903. aastaga pikkä Irboska alõva ja valla kirjeldüst (lk 61–65, käsikiräh lk 65–71) alostas Hurt eesti kiräkeeleh ja lätt sis pia üle šaksa keele pääle. Šaksa keele võtt Hurt appi ka sis, ku om vaia midägi kipõstõ kirota^a, näüttest midägi õnnõ hindä jaost paprõ pääle visada^a. Hurda jaost oll' šaksa kiil kahtluisilda üts näid kiili, minkah tä hinnäst “kotoh” tundsõ.

Vaihtõpäält tarvitäs Hurt märkmit kirotoh ka vinne kiilt, a tege šood šaksa keelest hoobis tõistmuudu kotussih. Vinne keeleh seletä-i õga kirjeldä-i Hurt midägi, jutusta-i minkastki. Vinne kiil olõ-i Hurda jaost peris uma. Vinne keeleh and Hurt edesi nõid asju, mitä Liivimaalt tulnu inemine Setomaa ku Vinnemaa (Pihkvamaa) osah tähele pand. Nõo^a omma^a paikligu^a reaali^a, näüttest haldusõ, haridusõ ja kerikuga (õigõusk) kokko k'auv. Vinne kiilt löüdüs tsitaatõh, vinne kiilt tarvitäs Hurt ka setodõ nimmi ja Setomaa paiganimmi man. Ku Balti provintsõ (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa) eesti- ja lätikiilsil kotusõnimmil olli^a inäbaste šaksakiilse^a paralleelvormi^a, sis Setomaa kotusõnimmil olli^a paralleelvormi^a vinnekiilse^a. Võit üldä^a, õt Hurda korjamisreise pääl tett märkmih näütäs vinne kiil Setomaa võõrust.

Taa tulõ kõkö rohkõba vällä Hurda 1886. aastagal tett pall'odõh märkuisih seto keele kotsilõ. Sagõhõst näütäse^a nõo^a märkusõ lihtsalt vinne keele mõio, mitä Hurt seto keele välläütlemise man tund, näütüsest Lobotkah: “Hier mehr russ. Aussprache.”¹ (lk 110, käsikiräh lk 201) vai Pankjavitsa nulgah: “paizuma, kazuma das z sehr russ. weich”² (käsikiräh lk 255). Aoldi saa vinne keelest peris võõrusõ kihästüs ja tuu võtt kirillitsast peri märgi kujol sisse nättävä kotussõ õkvalt kesk seto kiilt – õkva ku võõrkihä ladina tähti vaihõl, näüttest “hõng = хынгъ” (käsikiräh lk 201) vai “kollъ (= 3)” (käsikiräh lk 256).

Vinne kiil näütäs Hurda märkmih Setomaa võõrust ja tuu olõ-i Hurda jaost lihtsalt määnegi “tõistsugumanõ” olõminõ, mia võinu olla^a midägi väärt. Hurt tõlgõndas Setomaa võõrust ku hukkaminekit. Hukkaminek tulõ Hurda meelest kõköpäält vällä setodõ keeleh. 1903. aastaga märkmih lugõ Hurt ülest seto keeleh löüdüvit vinne lainsõnnu (lk 59–60, käsikiräh lk 58–61), andõh näile šaksakiilsi vastit, minka eestikiilsi vastist omma^a sagõhõst šaksa keelest peri lainsõna^a ja tõlkõlainu^a (nt “liivapuu = Pflaumbaum”, vrd eesti ‘ploomipuu’). Määnegi laep, Vinnemaalt ja vindläisi kaudu tulnu hukkaminek paistus Hurda meelest ka setodõ loomusõh, a säälsiski õnnõ ku harvak eiseräsüs, miä kinnitäs reegli. Setodõ loomust tüküs Hurt õks idealisiirmä. Tuud, õt Alaotsa küläh üts naane timmä uutmalda halvastõ vasta võtt' (lk 138, käsikiräh lk 287), tõlgõnd'

1 Tah rohkõba vinne (muudu) välläütlemist (šks)

2 paizuma, kazuma – z väega vinne muudu pehmekene (šks)

Hurt Irboska nulga setodõ sagõhõba vindlâisiga kokkoputmisega. Ku Hurt taast kuřast seto naasest kirotas, tarvitas tä šaksakiilseh tekstih tähendusligult vinne lainsõnna “Matuschka” (paabakõnõ).

Šooh Hurda Setomaa-reise märkmide välläandõh omma^a nõo^a tekstih löüdüvä^a sõna^a ja fraasi^a, miä omma^a kirjä pant šaksa keeleh ja eesti kiräkeeleh, tõlgit seto kiilde, pant kaldkirja ja paigutõt originaal joonõ ala. Šaksa- ja segäkiilsih jupõh, mitä löüdüs kõvastõ märkmide 1886. aastaga osah, om ant paralleelselt setokiilne tõlgõ^a (kural puul, kaldkiräh) ja originaal (õigõl puul). Sääntsih kotussih om joonõalotsist märkuisist pareba loetavusõ pärast valla ültü. Vinnekiilse^a sõna^a ja fraasi^a, mitä Hurt om aoldi tarvitanu, omma^a jäetü^a muutmaldakujol teksti sisse ja ant näile setokiilne tõlgõ^a joonõalotsih märkuisih. Vinne keele tekstist afkaotaminõ andnu^a lugõjalõ moonutõt ettekujotusõ tuust, kuis Hurt Setomaad tajusi. Om tähtsä tiidmisest võtta, õt “Raasakõisi Setomaalt” om osalt tõlkõraamat, miä pruum, nii nigu kõik tõlkõ^a, lugõjalõ originaali edesi anda^a võimaligult väikside kaotsiminekidega.

LÜHENDÜISIST "RAASAKÕISI" KÄSIKIRÄH

Vahur Aabrams

Jakob Hurda 1886. ja 1903. aastaga Setomaa-korjamisreise märkme^a, mitä Eesti Rahvaluulõ Arhiivih ilosahe kokkoköüdetült alal hoitas, olõ-i olnu^a arvada^a kuiki pall'o loet tekst. Tuu süüst võit arvada^a käsikirä külältki hermeetilist olõkit. Taa om tekst, minkal omma^a inäp-vähäp kõik tunnussõ^a, miä muutva^a timä lugõmisõ rassõst ja aftrükmise keerolidsõst ettevõtmissõst. Hurda märkme^a omma^a üteliisi kakkõlisõ^a, visandligu^a ja mitmah keeleh (seto/eesti, šaksa, vinne, ladina), pääle tuu sagõhõst viil segäkeeleh.¹ Peräkõrd olkõ^a üldü^a, õt taa om tekst, koh autor om tarvitanu^a pall'o lühendüisi.

Kõvastõ lühendet om terve^a käsikiri, a kõkõ rohkõba timä vanõp jago, 1886. aastagal kirja pant osa, miä om Hurdal valmist saanu nätä^a õkvalt korjamismatka aigo ja suurõh jaoh pleiädsiga kirja pant. Lühendüisi nii sakõ tarvita-minõ and märko, õt autoril oll' vaia tetä^a märkmit *nii kipõst ku võimalik* ja ülest kirotu^a Setomaa vanavarra *nii pall'o ku võimalik*. Hurda Setomaal k'aumisõ^a olli^a ao poolõst lühko^a ja kirotamisõ kõrval muid sõna ülest võtmisõ massinit tuud aigo viil olõ-s.

Käsikirä lugõmisõ tege keerolidsõst tuu, õt Hurt olõ-i uma märkmide ülestpandmisõ man jätnü^a lihtsalt üte vai tõõsõ sõna otsani vällä kirotamalda vai olõs tarvitanu^a tavaliisi lühendüisi, a tä om lännü^a viil kavvõbahe. Hurt om tarvitanu pääle mainit lühendamise moodõ ka lühendüisi süsteemi, koh om vähäbält 19 eismuudu märki. Suur jago näist märgest omma^a arvada^a Hurdal vällä mõtõldu^a vai sis peri näütest mõnõst šaksa stenograafiasüsteemist. Näid märke, miä tegevä^a käsikirä edimädse kaehudamisõ perrä suurõh jaoh loetamaldust ja minka dešifriirmine nõudsõ umajago paleograafilist ja filoloogilist päämurdmist² (ait'uma Jürgen Beyerile nõvvo ja abi iist!), om autor uma tekstih tarvitanu^a õgal puul, a kõkõ rohkõba märkmide šaksakeelseh jaoh (ja segäkeelitsih ossih). Šaksakiilse teksti lühendamisest naa^a märgi^a kõkõpäält mõtõld omma^aki. Hurda lühendüse^a omma^a sääntse^a:

i = *ein(e)* (üts, määrämäldä artikli)

ki = *kein(e)* (indefiniitpronoomen, eitüs)

‡ = *auf* (ihsõna: pääl, otsah jne)

⊗ = *nicht* (eitüs: ei)

δ = *doch, aber, jedoch* (a, siski)

‡ = *auch* (ka, niisamatõ)

̄ = *nur* (õnnõ)

α = *ander(e)* (muu^a), tõõnõ/tõõsõ^a)

η = *als* (ku võrdlusih, nt suurõp ku, parep ku jne)

⧻ = *wird / werden* (passiiv, tettävik)

1 Hurda kirriv kiräviis tulõ sooh raamaduh hõste vällä Arvis Kiristaja tett' kotusõnimmi nimekiräh.

2 Võimalus, õt tegemist om õnnõ sisulda ja mõttõlda tsukõrduisiga, tundu siihkirotajalõ vähä usutav. Hallõ külh, a Hurt olõ-i jätnü^a hindäst maaha võtit, minkaga timä salakirä muudu lühendüisi süsteemi "valla käändä".

- ./ = *nach* (ihsõna: pärast, takah, perrä; ka liikmissuund kohegi, minkagi poolõ)
 ./ = *zwischen* (ihsõna: vaihõl, vaihõlt, vaihõlõ)
 ⌊ = *unter* (ihsõna: all, alt, ala)
 ⌋ = *über* (üle, pääl, kottal)
 † = *aus, (da)von, weg* (ihsõna: minkagi seest, ka aʀa)
 ‡ = *bei* (ihsõna: man, hulgaḡ)
 9 = *gegen* (ihsõna: vasta; ajalisõlt: lähkoh)
 ‡ = *für* (ihsõna: jaost, tarvist)
 † = *sich* (refleksiivpronoomen: hinnäst)

Sooh välläandõh omma^a nõo^a lühendüse^a nii trükütehnika ku ka teksti loetavusõ pärast vällä kirotõt ja pant loogõliisi sulgõ sisse, nii nigu näist perrätulõvist näütelausist siih nätä^a.

"Puuzli^a, 9 Puozli^a (δ ɔ Puusli^a) = pühäse, δ wana^a ja väikese^a." Välläkirotus: "Puuzli^a, {auch} Puozli^a ({doch} {nicht} Puusli^a) = pühäze, {doch} wana^a ja väikese^a." Tõlgõ^a: "Puusli^a, ka poosli^a (a olõ-i puussli^a) = pühäse^a, a õnnõ vana^a ja väikese^a." (Lk 74, käsikiräh lk 85.)

"In der Fastenzeit τ ɔ gesungen." Välläkirotus: "In der Fastenzeit {wird} {nicht} gesungen." Tõlgõ^a: "Paastu aigu laulda-i." (Lk 129, käsikiräh lk 261.)

"Mischwald, in dem allerlei Bäume u. Sträucher neben ix waren, 9 Palomaad sääḡ ja sood." Välläkirotus: "Mischwald, in dem allerlei Bäume u.[nd] Sträucher neben{ein}{ander} waren, {auch} Palomaad sääḡ ja sood." Tõlgõ^a: "Segämõts, koh oll' kõrvuusi kõiksugumatsi puid ja puhmõ, ka palomaad sääḡ ja suud." (Lk 138, käsikiräh lk 287.)

Hurt and näide märkega, minkast osa omma^a lainat kreeka tähistüst, edesi nigu nätä^a pääasäligult šaksa keele ihsõnno, määrsõnno ja kõüdüssõnno (muutumalda sõnno). Umaette märgi^a omma^a Hurdal ka passiivi (tettävik), refleksiivpronoomeni (hindä kotta k'auva asõsõna) jaost jne. Šaksa keelele umadsõ struktuuri pärast om ossa näist märkest võimalik umavaihlõ kombiniiri, miä tuu vahtsõ tähendüse. Tuud Hurt ka tege (nt *gegen* + *über* = *gegenüber*). Vaihtõpääḡ om mõnd märki tarvitõt uutmalda vai andsagah paigah, nt sõna *Haus* (šks 'maja') või olla^a Hurdal kokko pant sääntsist juppõst: *H* + märk, miä tähendäs ihsõnna *aus*. Mõnd märki om Hurt tarvitanu^a ka uma seto/eestikiilseh tekstih, koh löüdüs viil märk, mitä Hurt muial tarvita-i: *ķ* (= kõik). Taa märk om välläandõ tekstih ilma loogõlistõ sulgõlda valla kirotõt. Hurt tarvitas seto/eestikiilseh tekstih sõna Jummal/pühäne asõmal vaihtõpääḡ ka märki *Φ* (suur vinne f). Siih raamaduh om tuu sõna vällä kirotõt ja kandiliisi sulgõ vaihlõ pant.

Hurda märkesüsteem om koherentne, kattõmuudu arvo saamisõ võimaluist pia olõ^aki-i ja Hurt tarvitas uma süsteemi ka järekindlalt. Või arvada^a, õt pääle iihpuul ülest loet märke oll' Hurda lühendüisi süsteemih viil mäantsitki,³ selle õt timä Setomaa-korjamisreise märknide käsikiri olõ-i kokkovõttõh mahu poolõst kuiki suur tekst. Võinu^a kaehuda^a sääntse pilguga ka tõisi Hurda käsikiräliisi märkmit. A huvitava^a omma^a nõo^a märkme^a kimmähe. Ja nigu nätä, salahuusi täüs.

3 Õt näütõst ./ tähendäs 'nach', siis võinu^a ./ tähendä^a 'vor' (iih, ette, iist). A märki ./ Hurda "Raasakõisi" käsikiräh ette tulõ-i.

kolmehawwa || Koolat in Fortn...

Mäaneft maija detas

2⁸⁴ Keida jup in hiida (maale)...

auna palekt paimen'elles (=paameunelles)

Kaija jaah... || Hüt ma lāi, neiooneie

habrestunu, liwa leonu...

leeme liida liima... | liina...

Kärhäs rae ple (Hersi) | lielikat

Tröskch sto xilä'

tehnäma' druck,
laintama...

Päon ~~Käp~~

Kälö ~~Mak~~

*) wirr. Korte fügen fount

ten Lötias ~~Mak~~

wir. in Bunt

Sapth'a ~~Mak~~

wir. in Bunt

Kawärlawa

wir. in Bunt

Kuljiriffa / gcu.

wir. große
Sora peenise...

Kosselwa

andas' tehnō j' g=

Jäldeuwa

druck (= tenno)

Pönolowa

(? = Tenho)

Tränne

cf. wahnutama =

Sokalowa

wannatami, wahnutami

niitã sikh nimith In Ansh
 Saal Cõrur // peerna = perna

259

in Cõrur uiff / Kaal (Cõrur) / Jõ
 zips olse ptt, lõt kui moxet ehtet
 paudei Kasari pte (AB) (mõrja Kõpär)
 / Jistennittatetel (kaal lile) uiff / at mõja
 Kõlile mole . . Jis Cõrur pte / + Kõplek
 emä. Kõf. Sõ warastat Kaal an . . .

* werewett Kalewett, musta Kameet
 weere . . . —

Alf. J. M. M. M.

1. Häposka = Kõlõ, bi in nige
 mit ranteleka
2. Helme, uikunde t. Lõlõ, in
 Kõgikõ, w. Lõna helme
3. Wisti, g. in Wõro gummif. . .
4. Wõrags rantele t. Kõn
 rantele t. Kõn Lõngama
 (mit Jõrkele mõjõs)
- * 5. Wira - Kõrre . . = rantele helme
 w. Kõrre ? ?
6. Sõre = Kõn Jõlõ . .

SETOKÕSTÕ PÜHI^q JA TÄHTPÄÄVÄ^q
(KA MUID TIIDMIISI)

Lühkohe üles tähendanü^q
Dr. J. Hurt 1903

[KALENDRITÄHTPÄÄVÄ^a]

1. TALVISTÕPÜHI^a (TALSIPÜHI^a) (25., 26., 27., DETS.).¹ Mängitäs mõnõsugutsit mänge ja peetas illa (part. pl. *sõnast*² ilo). Näütuses järgmäidsi:

1) KARRO tegemä. Üts miis tõmbas 2 kaskat karvo pite sälgä, käe^a ja jala^a aetasõ^a käüssist läbi. Nakkas käpikalla nigu nelä jala pääl käümä nigu karo. Tõnõ miis om tandsutaja, täl karo kab-laga kätt pite ja nui käeh. Sys tandsu-tas karro, kes kukõrpalli lööse ja muud tempo tege, nii et kyigil viländ naard^a. Latsõ^a pelgäse^a ja pagõ[hõ]sõ^a.

2) KITSÕ tegemä. Miis tõmbas nii-sama kats kaskat karvo pite sälgä, jala^a – käe^a käüssist läbi, nakkas kä-pikalla käümä. Kaala pääle pandas luuk, kohe olist sarvõ^a külge tetäse^a ja rättega ar mähitase^a. Tõnõ miis om kařamiis, tol om nüsk ja temä nüss kitsõ. Nüskohe om väläst lumi tuud, tuu um piim. Kařamiis tege sys nii, nigu nüssäsi timä kitsõ. Veidükese ao peräst ütles: “Küll sai pall'o piimä”, ja pakk piimä muilõ kah. Kits kargõl-lõs ja lööse kepso, poksas kah ja tege tempo. Kõigil jäl naarda^a viländ. *Midä hiitramba^a omma^a mänge^a, toda roh-kõmp nalja.*³

3) KURGÕ tegemä. Jäl kask karvo pite säläh. A ineminõ käü katõ jala pääl. Käeh um pikk äglioss tsängoga, rättega jäl är mähit. Tuu om kurõ kaal ja tsänk. Kurg pidä umma kurõ illo, nigu iks kurõ^a tandsva^a, – tsäunas ka tsängoga, kedä taht vai kiä ette tulõ, nimelt tsäunasõ^a noorõ^a tsura^a tüt-rekka mõnikõrd õigõ valusahe: *olgu^a tuu sis külgelüümisõ^a* (kedä sallitas) *vai kah võhlusõ peräst*⁵ (viha peräst,

ehk ku süä täüs).

4) MÖTSHOPON. Ineminõ om hobõnõ. Olõkorv ehk sõgõl kõüdetäs perse pääle. Hobõsõ pääluu ehk pääluu sar-nanõ puust tett asõmik om hobõsõ pääs. Valgõ rõivas katõtas hobõsõlõ pääle. Kõrva^a tetäse^a valgõst rõivast ehk võetas ka sita vigõl, vigla haro^a mähitase^a valgõ rõiva sisse ja jälle kõrva^a valmi^a. Sys istutas sälgä, sõidõ-tas ratsalla. Üts um hobõsõ peremiis, enämbüsi juudi nime all, kes hobõst müvvä^a pakk. Juudil (*st* peremehel) om suu nõõga mustas võiet. Pakutas ka hinda: 1 kop., 2 kop. ... Tetäs nalja: ostja^a laitva^a, müüja kitt, hobõnõ peät umma tublidust üles näütämä. *Vaimukusõs, nal'as, pilkamisõs või-malust külält.*⁶ Viimäte lätt müüjä är: “Teist ostjit ei saa^a. Ma lää ärki tõistõ kubõrnihe.” Müüjä peäp nüüd ka umma osavust üles näütämä rah-vast laitõh *vai sis* sõimatõh.

*Tävvendüs.*⁷ Hobõsõ pääluu pruuk'-mine om nüüd inämbüsi maaha jäänü, om jo rõipõ luu. Täü-i umma ilosat rõi-vast pääle panda^a.

5) LEIGOTAMINÕ. Tütrelu^a ja naa-se^a säädvä^a hindä rõngahe (*kinnine tsyyr*).⁸ Käest kõigil kinni, et läbi ei pääse^a. Üts ineminõ om siseh, keskeh: tuu om hobõnõ, mis är om kaonu. Vä-lähpuul rõngast om jäl ineminõ: tuu otõ hobõst, mis kaonu. Nüüd lauldas leigotamisõ laulu (*vrđ laulu*).⁹ (*Laulu esitāminõ on tegelāisi vaihõl ar jaotõt, hopõn ütles uma^a syna^a jne.*)¹⁰ Otsja püüd rõngast läbi murda^a, et hobõst kätte saija^a, a inemisõ^a rõngah lasõ-i. Kui viimäte läbi saa ja hobõnõ kätte

1 [Sih ja edesi omma^a kuupäävä^a antu^a vana kalendri perrä.]

2 part. pl. v.[on]

3 Je findiger die Spielenden, desto mehr Spaß.

4 Sei es aus Liebelei

5 od. auch aus Bosheit

6 Zum Witz, Scherz, Spott Gelegenheit genug

7 Anmerkung

8 geschlossener Ring

9 cf. die Lieder

10 Das Lied wird mit vertheilten Rollen recitirt, das Pferd spricht seine Wort etc.

saa, sis tahetas hobõst nuhelda^a (*vrđ laul*),¹¹ a hobõnõ vabandas hindä är (“süü-s seemekesvä” *jne, vrđ lauluga*)¹² ja jääs trahvmata.

Sys mäng otsahki.

(N^o 1, 2, 3, 4 omma^a Küllätüvä küläst, *seletüse^a and*)¹³ Ivan Kornilov,¹⁴ a N^o 5 om Tsäältsä ehk Tsäältsüvä küläst (Чальцево), *seletüse and* Mat'o Nestorovna (nuur tütlärlats) (= Мар-пена Несторовна).

Tõösöl talsipühi pääväl omma^a Maarja kaejatsilõ. Mindäs kaejatsilõ kerigo mano. Viijs andit vaesillõ. Vaesõ^a omma^a kerigo mano kokko tulnu^a, nimelt pall'o maa poolõ päält, *tuu tähendäs Liivimaalt*¹⁵ (*erinevä^a andõ^a: söög^a ja raha*).¹⁶

2. VASTNE AJASTAIG (1. JAAN.). *Vana-aas-tagu õtag*:¹⁷ Valõtas õnnõ. (31. dets)

Vahtsõnõ aasta:¹⁸ Laulõtas, karatas, kul'atõdas. *Esierälikkõ mänga olõ-i*,¹⁹ olgu sys mõnõh paigah nuusama^a ilo^a, mis talsipühih peetäse^a (Ivan Kornilov, Küllätüvä küläh).

3. VIIRISTMINÕ (6. JAAN.). Kerikost võetas pühendetüt vett kodo üteh. Sellega tsiugutas maija. Olõ-i esierälisi illa.

*Talsipühist viiristmisõni*²⁰ tetäs küll päivä tüüd, a õdagu mitte. Sis omma^a “õndsä^a õdagu^a”. Kul'atõtas. Inneva-nast peeti neil õdagil illa, nigu talsipühis ja vahtsõs aastas (Küllätüvä ja Tsäältsüvä külä).

4. KÜÜNDLEPÄIV (2. VEEBR.). Ainult seto nimi, veneläse^a sedä nimme ei pruugi^a, ütles^a Сперение Господне.²¹ “Risti^a käüvä^a ümbre Petseri alõva.” NB: Nimi “kündlepäiv” om *katoliiklik*.²² Seto üteli siin: küündlit peetäs puhtah paigah.

Kerigo pühä. Olõ-i esierälisi pruukõ (ibidem).²³

5. POORNAPEIV. Kerigo pühä. Um üts nätal peräh kündlepäivä (Tsäältsüvä külä).

6. LIHAHEIDEH. Om iks üts pühapäiv (ei tõisipäiv, mis *katoliiklaisil om*).²⁴ Livvõldas (*vrđ laulõ*),²⁵ laulõtas. Kõik nätal otsa om liugõllõmist. Nädäli nimi: piimänätäl (= масляница) (Küllätüvä ja Tsäältsüvä külä).

Sys tulõ

7. SUUR PAAST. Vaganõ aig. Ei tohi^a illo pitä^a, ei ka laulda^a (*vrđ laulõ*).²⁶

Talsipühist – maasenitsani om “liha-söögi aig.” Sys käüvä^a tütlärlatsõ^a istmah. *Vrd mino*²⁷ vanavara. Paastu aol tohi-i istmah kävvü^a (ibidem).

8. OUDOKIA (ЕВДОКИЯ) PÄIV, 1. MÄRTSIL. Om kerigo pühä. A tetas tüüd.

9. СОРОКЪ СВЯТЫХЪ²⁸ (9. MÄRTS), *vrđ kalendri*.²⁹ Nüüd tulõvä^a jo tsirgu^a vällä, *st rändlinnu^a nakasõ^a tagasi tulõma*.³⁰

10. ALEKSEIPÄIV (17. MÄRTS). Kiislat keedetäs, terri surmutas (ibidem).

11 cf. d.[as] Lied.

12 etc., cf. d.[as] Lied

13 von

14 [Küllätüvä külä mehe Ivan Kornilovi (1859–1920) kottalõ kae^a raamadü peräotsast täpsäbät kommentaari “Ivan Kornilov” lk 198.]

15 d. h. von Livland

16 Gaben verschieden: Speisen und Geld.

17 Sylvester

18 Neujahr

19 Besondere Spiele nicht

20 Von Weinacht bis Epiphanies

21 [Issändä templihe viimise pühä vai kündlepäävä nimi. Sõna-sõnalt tähendäs vinne keeleh Jumalaga

kokko saamist, tuuga mõtõldas pühä Semmeni kokko saamist Jeesus-latsõga.]

22 ist katholisch

23 ibidem (lad) – säälsamah [Hurt pidä silmäh tiidä-saamisõ kotust, st Küllätüvvä ja Tsäältsüvvä.]

24 bei den Katholiken

25 cf. die Lieder

26 cf. die Lieder

27 cf. Mein

28 [Neläkümend pühäst vinne keeleh. Neläkümne Sebastia liina usukannahtaja mälehtüspäiv, Petserih Varvara kerigo kõrval soo päävä mälehtüse kerik.]

29 cf. d.[en] Kalender

30 d.h. die Zugvögel fangen an zurückzukommen

11. KAPSTA MAARJAPÄIV (25. MÄRTS). Kerigo pühä (ibidem).

12. SUUR NELÄPÄIV. Kerigo pühä (ibidem).

13. SUUR RIIDI. Suur neläpäiv om puul pühhä, inne lõunat tetäs tüüd, a öda-gupoolõ mitte.

Suur riidi om täüs pühä.

14. URBEPÄIV, INNE N^o 12 JA 13. Urbõ pühendetäs kerikoh. Tuvvasõ^a kodo ja pandasõ^a pühäse mano. Noidõ urbõga aetas karja mõtsa. Mõni tsuskas uma^a urva^a kusikuklasõ pessä. Kotoh tsõõtõtas (*vrđ laula*)³¹ (Küllätüvä külä).

SL 1380. H, Setu 1903, 365 (4) < Küllätüvä k. – Jakob Hurt < Kull'o, Ivani naane (1903).

Tsõõ-tsõõ, urbõpäivä,
tsõõ-tsõõ, kallis päivä,
tuu^a haina haletamma,
tuu^a moro muhetamma,
tuu^a lauta lambit,
tuu^a sulgu suuri tsiko,
tuu^a põhku põrsit!

Milles sa meele kavva tullia,
kavva tullia, kavva olli^a?
Kos sa olli^a, ku ma otsõ,
kos sa käke^a, ku ma käve,
urbõpäivä, tsõõ-tsõõ?

Olli ma_ks suuh soka all,
laanõh laja lehe all,
hillä_ks ma tullia hirtä pite,
tassa tullia taivast pite.
Mis mul söögist keedeti,
keedeti ja küdseti?
Keldoliimi keedeti,
hävõluid hävvutõdi,
selle ma siiä kavva tullia,
kavva tullia, kavva olli.

Läbi tullia ma Riia riisõldõh,
läbi Tarto tapõldõh.

“Urbõpääväl pandas myni ruudja aia pääle, latsõ^a ehk noorõ^a inemise^a istusõ^a katsiharikalla tõne tõsõ ruudja otsa pääle, häll'vä^a üles ja alla ja tsõõtasõ^a nii.”

15. LIHAVÕTTE PÜHÄ. Hällütäs. Lauldas (*vrđ laula*)³² Veerütetäs munnõ. Kõik nätäl om pühä, a tetäs iks ka tüüd.

16. VETO RIIDI, *st lihavõttõnädäli riide (vrđ vinne*³³ святая vai светлая пятница).

Petseri ümbre käudäs sel pääväl üte tsässona mano, *vrđ pildiga. Petserist põhjahummogu poolõ, oroh ödagupoolidsõ nõlva pääl. Kivist tsässon*.³⁴ Ristja Jaani mälehtüses. Selle pää (ärä raotu) om sääl pildi pääl. Tsässonah om läte, nüüd kaivos tett, salvõ^a ümbre. Šoost viist usutas, et tä haigilõ silmile hää om, viijäs rohos ka kodo. Kel silmä^a haigõ^a, läävä^a sinnä api otsma. Üts seto naane kõnõl' mullõ nii: “Sääl om pühä puusli, üts suurõmb pilt, pühä ineminõ pääl, poisikõnõ näo poolõst, palõh üt-sindä om nätä^a, silmäkese^a haigõ^a.” *Mõtõld om Ristja Jaani pilti, midä ma esi sääl nännü olõ. Tuu om Ristja maaharaot pää kinnitsidõ silmiga*.³⁵

Nuu^a omma^a nuu^a haigõ^a silmäkese^a. Tsässona nimi vinne keeli: Часовня Иоанна Крестителя (Tsäältsüvä külä).

Tävvendüs. Puusli = pühäpilt. Ivan Kornilov üteli: “Säantse pühä inemisõ pilt, kes usu peräst üles puudi.” *Siih om umavaihol kokko arvat puusli ja puu*.³⁶

Mastõr (gen. mastõri) om seto keeli *kloostri, synast*³⁷ монастырь.

31 cf. die Lieder

32 cf. die Lieder

33 d. h. Freitag in der Osterwoche. (cf. russ.)

34 cf. das Bild. Im N.O. von Petschur, im Thal, auf dem westl. Abhänge. Steinerne Kapelle.

35 Gemeint ist das Bild Johannis des Täufers, das ich dort selbst gesehen habe. Es ist das abgehauene

Haupt des Täufers mit geschlossenen Augen.

36 Hier wird puusli mit puu in Verbindung gebracht. [Hurda seletüs synalõ “puusli” – ikooni^a omma^a inäbüsi puu pääle maalidu^a – olõ-i ainus võimalus. Šoo kottalõ kae^a raamadu peräotsast täpsäbät kommentaari “Puusli-sõnast” lk 199.]

37 Kloster aus



Jaani tsässon Petserih (seto^a omma^a kutsnu^a ka veto tsässonast). Reier 1903. ERM Fk 669:7

17. RAADOVITSA PÄIV, *st nätäl peräst tuud, ku lihavõttõ perämäne pühä läbi om saanu*^{a38} = *tõõspäiv peräst ollõtuspühhi vai väikest lihavõdõt*.^{a39} Sys mindäs matusõ pääle (*st uma matusõ pääle*), peetäs noist mälehtüst, keä är omma^a koolnu^a. Papp tulõ kah ja pidä palvust, kui keäki massa^a jõud. Nüüd jaetas ka vaestõ andit (Küllätüvä ja Tsäältsüvä külä).

18. RISTIPÄIV (= *taivahe minemisõ pühä*).^{a40} Päiv peräst sedä (= riide) “läävä^a risti” Petserist Pihkvahe (въ Троицкй соборъ)^{a41} (ibidem).

19. JÜRI EHK ÜRI PÄIV (23. APRILL). Kařusõ^a läävä^a nüüd kõik kerikohe. Egah kerikoh omma^a Jüri vai Üri puusli^a; nõo^a omma^a hobõsidõ ja kařa peräst = hobõsõ- ja kařapuusli^a; noidõga õnnistõtas hobõsit ja karja. “Jüri puusli”

tuvvasõ^a vällä (*tehnilinõ termin*).^{a42}

Jüripäiv on 4 nädälät peräst kapsta-
maarja päivä (*s.o 25. märdsist kooni 23. aprillini*)^{a43} (ibidem).

20. MIGULA PÄIV EHK NIGULA PÄIV (KEVÄ-JÄNE) (9. MAI). Um ainult kerigo pühä. Risti^a viijäse^a nüüd Petserist Tailovahe (ibidem).

21. SUVISTEPÜHI vai SUVISEPÜHI. Puulpäävä jaetas vaestõandit kerigo man. Pühis tuvvasõ^a kõo^a tarrõ, pandasõ^a pühaside mano (ibidem).

22. JAANIPÄIV (24. JUUNI). Puulpäävä tetti jaanituld, laulti ja karati. Tõrv ehk hagu palli, nigu kelgi oll'. Jaanitulli om nüüd ka viil. Jaanipääväl kerigo pühä, ehk mõnõ tsässona man, nigu Miikseh (külä Liivimaa, Vahtsõliina piiri pääl),^{a44}

38 d. h. eine Woche nach

39 Di[e]nstag nach Quasimodogeniti.

40 Himmelfahrt

41 Troitsa (Suvistõpühi) pääkerikohe

42 term. techn. [Hurt pidä silmäh tuud, õt Jüri puuslit om vaja kařa ja hobõstõ õnnistamisõs.]

43 sc. v.[om] 25 März – 23 April

44 an der livländischen, neuhausenschen Grenze

kos oja veereh üts Jaani kivi om. Ristja Jaan om säääl pääl istnu. Peetäs pühäs kivis. Inemisõ^a viivä^a sinnä andit, söövä^a säääl, andva^a sandölö. Kohopiimä pandas kivi pääle, nii et kyik kivi valgõ um. Haigõ^a tulõva^a sinnä tervüst otsma, tsuklõsõ^a ojah. Mitu omma^a ka tõeste terves saanu^a, ususõ^a setokõsõ^a, nii nimelt üts miis. See kinknü kõik uma^a vana^a rõiva^a sandölö, tsukõlnu ojah ja pannu hindä kogoni vahtsihe rõivihe, nii saanu^aki terves.

Üts Miiksi mõisa herra vai valit-sõja lasknu kivi är viijä^a, lahasnu katõs tüküs ja pan[d]nu lauda müürü sisse, a eläjä^a nakanu^a kuulma. Pidänu jäl kivi sainast vällä võtma ja umma paika viimä. Sys lõpnu eläjide kuul. 1884. aastagal⁴⁵ olli ma esi jaanipääväs säääl.

23. PIITREPÄIV (29. JUUNI). Om kerigo pühä. Nüüd andas luba piimä süvvä. Puulpäävä tetti ja tetäs mõnõh pai-gah nüüdki tuld (Piitre tuli ehk Piitre pino). Tõrv ehk hagu palli, tuli käve korgõhe. Peeti illo, lautli, karati, nigu jaanipäävä puulpäävägi.

Tävvendüs. Jaanipäiv ja piitrepäiv olli^a muistidsõl aol (vai paganusõ aigu) ka põhilisõ^a vai tähtsambä^a pühä^a, nii nigu talvistõpühi^a. Siin om tegemist suvõ pühäga ja talvõ pühäga. Selle omma^a rahva kul'atamisõ^a mõlõmbal pühäl hõste vällä arõnu^a.⁴⁶

24. PÄÄTNITSA PÜHÄ. Riidi inne jaka-päivä. Peetäs nimelt Satseriina kerigo man. Säääl kerikoh om üts puusli (Pa-raskovja* puusli, naane pääl). Kerigo man om üts lõüt kivine rist (*lihtsat*

muudu tahvat).⁴⁷ Sedä kandas ümbre kerigo, ja kes kandva^a, saava^a tervüst. Küllätüvä küläh kõnõl^a mullõ üts per-naane (Ivan Kornilovi naane Kull'o),⁴⁸ et timä esi noid inemisi tund, kes ter-ves omma^a saanu^a.

* Параскева = Παρασκευή

25. JAKAPPÄIV (NB: 20. JUULI). *Õnnõ seto-kõsõ^a nimetäse^a taad nii.*⁴⁹ Veneläsil um timä iljapäiv. Veneläse^a jakobipäävä nimme ei tunnõ^a.

Risti^a käüvä^a ümbre Petseri liina.

26. ANNEPÄIV (25. JUULI). Keriko man pühhä ei olõ^a, a tsässona man pee-täs ("Viis päivä peräh jakappäivä"). Oinas tapõtas. Pelsi külä man om An-nemägi, säääl om tsässon. Oinast viijäs osa sinnä, osa süvväs kotoh. Papp tulõ ka sinnä (Küllätüvä külä).

27. PAASAPÄIV (6. AUG.). Om kerigopühä = Преображение Господне. Ütelisi um soo päiv ubina pühendamise pühä.

28. SUUR MAARJAPÄIV (15. AUG.) (Преобра-жение Пресвятыя Богородицы). Om suur pühä õgal puul. Kerigo pühä. Inne maarjat om 2 nädalit paastu. "Maarja-pääväst um 7 nädalit tagasi piitre-päivä." (*Maarja taivaheminek*).⁵⁰

29. ИВАНЪ СКОРОМНЫЙ⁵¹ (29. AUG.). Suur pühä. Paastupäiv. (*Ristja Jaani pää maaha võtmisõ päiv*).⁵²

30. VÄIKENE MAARJAPÄIV (8. SEPT.). Kerigo pühä. Maarja sündumine. 3½ nädalit peräh suurt maarjapäivä.

45 Anno 1884

46 Jaanipäiv u.[nd] Pietrepäiv müssen in dem Alterthum (resp. Heidenthum) ebenso Haupt- oder Hochfeste gewesen sein, wie Talwiste pühi^a. Wir haben hier das Sommerfest u.[nd] Winterfest. Darum die Lust-barkeit des Volkes an beiden Festen sehr entwickelt.

47 einfach u.[nd] schlicht behauen

48 [Ivan Kornilovi (kae^a lk 25) naane, Kiksova küläst

pärit sõnalisõ Kull'o (Akulina Petrova, 1921. a-st Akulina Suvila) (snd 1860) kottalõ kae^a raamadu peräotsast täpsäbät kommentaari "Ivan Kornilov ja timä naane Kull'o" lk 198.]

49 nur bei den Setud so genannt

50 Mariae Himmelfahrt

51 ivanaskorona

52 Johannis Enthauptung



Petseri mastõr, koh kõkõ tähtsõp pühä om suur maarjapäiv. Reier 1903. ERM Fk 669:16

31. VIISSENJÄPÄIV (14. SEPT.) (ВОЗДВИЖЕ-
ние честн. и животвор. креста).⁵³
Kerigo pühä (*risti ülendämine*).⁵⁴

[Tävvendüs.]⁵⁵ Viissenjäpäiv (Воз-
движение креста) om kangõ pühä.
Päiv inne sedä om õdagu jumala-
teenistüs kerikoh. Jumalateenistüse
lõpul tetäse^q inemisile (*kerikulistõlõ*)⁵⁶
kerikoh õliga risti^q otsa pääle. Üteh
paigah andas ristile suud, tõsõh tõm-
matas riste otsa pääle. Tüüd viissenjä-
pääväl ei tetä^q (14. sept.). Sedä päivä
kutsutas ka HUSSIPÄÄVÄS. Hussi^q läävä^q
sis är maa sisse. Nii üteldäs nüüd ni-
melt latsilõ.

32. ILIKANDRA PÜHÄ (24. SEPT.). Inne mihk-
lit üts nätäl. День Св. Никандра.
Takah Pihkva om Ilikandra mastõr
(*kloostri*).⁵⁷ Ilikandrõhe viid inneva-
nast mi maalt viino: "Ilikandrõ vuur".

33. MIHKLI PÄIV (1. OKT.). 3 päivä peräh
mihkclipäivä, mis maa poolõ pääl um
(= 29. septembril).⁵⁸ Veneläse^q sedä
seto nimme ei tunnõ^q, nimä^q ütlese^q:
Покровъ Пресвятыя Богородицы.⁵⁹
Päiv vaeht, sys läävä^q risti^q Petserist
Pihkvahe, säält Ostrovahe. Pihkvahe
jäivä^q risti^q katõs nädälis.

34. NAHTSÖPÄIV (*vai sis* -PÜHÄ) (29. OKT.).
Nimi pühä Анастасия *perrä*.⁶⁰ Om ka
Nahtse puusli, kabõhinõ.

35. MIHALIPÄIV (8. NOV.).

36. JÜRIPÄIV (SÜGÜSENE) (26. NOV.).

37. VEDENJÄPÄIV (21. NOV.), *st* Введение
во храмъ Пресвят. Богородицы.
Setokõsõ^q pia-i kuiki tähtsäst.⁶¹
Tävvendüs. Kadõrna- ja märdipäivä,

53 *ausa ja jõuduandva risti ülendäminõ*

54 Kreuzeserhöhung

55 [Käsi kirä h 137. Sõo tävvendüse märk' Hurt
ülest arvada^q Miku Odelt Kropkuva Helbi küläh.]

56 Kirchenbesucher

57 Kloster

58 am 29. Sept.

59 *Pühä Jumalasünnitajä katmisõ (vai kaitsmisõ) pühä*

60 Name von der heiligen Анастасия

61 Wird von den Setud wenig beachtet

niisama ka tennüspäivä, setokõsõ^a ei peä^a (*olõ-i vinne uma^q*).⁶²

A kadõrna-* ja märdipäävä** laula näil um, tunnistusõs, et inne neid päivi ka peeti.

* 25. nov.

** 10. nov.

38. VARVARA PÄIV (4. DETS.) (ka VARVALA P.).

39. MIGULAPÄIV (TALVINÕ) (6. DETS.) (*vai sis NIGULAPÄIV*). Peetäs õgal puul.

[IVAN FEDOROVITŠ MOROZOVI PEREH]

Tsäältüivä (ehk Tsäältä) küläh käve ma 3 päivä Ivan Fedorovitš Morozovi majah⁶³ seto asjo uurmah. Oll' nõukas miis, kel ka ostõtot maad oll'. Võtimi mitu päävapäilt üles ja tsehkendimi asjo. Maja väega kõrrah. Puhas elo kõigildõ, huunõ^a ja riista^a joonõh. Inemise^a esi väega lahke^a.

Perekonna liikmõ^a olliva^a järgmätse^a:

1. Maja esä: IVAN FEDOROVITŠ MOROZOV, 66 aastat vana.
2. Timä naane: IRINA IVANOVNA, ka 66 aastat vana.

Poigõ täl es olõ^a, õnnegi tütrit. Nee^a olliva^a:

1. ANASTASIA IVANOVNA. Nuur pere-naane. Timä miis NESTOR MATVEJEV, keskealine miis.
2. ANNA IVANOVNA, Seretsova küllä mehele saanu. Oll' seekõrd küllä tulnu.

Nestori ja Anastasia latsõ^a:

- A) MATRENA NESTOROVNA, nuur tütar-lats, mõrsja põlvõh (kodokeeli: Mat'o).
- B) JEKATERINA NESTOROVNA (Kati).
- C) HEMMO NESTOROVNA.
- D) OLGA NESTOROVNA.

Sys: poig VASSILI NESTOROV (jo kandlõ-lüüjä).

NOORE NEIO MAT'O EHTE^a (*vrđ pilti*)⁶⁴

1. SÖLG (suur, hõbõhõst). 50 rbl. (Võrol tett. A tetäs näid ka Petserih.)
2. TSÄPOSKA^a: hõbõhõst laja^a nigu rihm – nigu *soomusrüü*⁶⁵ kokko joodõt. 50 rbl. All otsah rist. Petserih tett.
3. KATÕ^a PÜÜRTÜ^a: *väänet lüli^a kokko pant, päält nätä^a ümārik*,⁶⁶ nigu hõpõ-kõüds.
- A) Suurõmba^a püürtü^a: 6 ruublitükkü küleh ja 8 hõpõristi (vana-aotsõ^a), *vaeldumüsi*.⁶⁷ Petserih tett, 35 rbl.
- B) Vähāmba^a püürtü^a: ilma ruublitü-kāldā ja risteldā (ka Petserih tet-tü^a). 15 rbl.
4. Mitmõ^a keti^a (*piinümbä^a hõpõkeedi^a*).⁶⁸

- A) Edimätse^a: küleh 5 ärakullatut, 25 kopikalist rahha; 4 suurt puugnitsa, 3 keskmāist, 8 väikeist; 2 ruublitükkü – 40 rbl. (Puugnit-sa^a omma^a nigu väikese^a kuljusõ^a, sisest tühä^a, *pilokõisi ni kühmiga*.⁶⁹ Omma^a hõpõst, a kulladu^a.)
- B) Tõsõ^a keti^a (peenikese^a). Küleh: 14 viiekopikalist hõpõrahha, 22 väikeist puugnitsa, 2 esierālist väikeist iloasja. 25 rbl.
- C) Kolmanda^a keti^a (ka peenikese^a). Küleh: 14 viiekopikalist rahha, 14 väikeist puugnitsa. 15 rbl.
- D) Nelās kett – pikk, 11 kõrd ümbre

62 sind unruussich

63 [Morozovidõ perre kottalõ kae^a raamadu perā-otsast täpsābāt kommentaari "Morozovi^a Tsäält-süvāst ja Tsāngu^a Seretsüvāst" lk 199.]

64 cf. die Photographie

65 Kettenpanzer

66 aus gewundenen Gliedern zusammen gesetzt, die ganze Zusammensetzung ist rund

67 abwechselnd

68 Dünnerer Silberketten

69 mit Spalten und Erhöhungen



Morozovidõ pereh uma maja iih Tsäältstivä küläh. Reier 1903. ERM Fk 669:16



Morozovidõ vanõmb tûtär Nesteri Mat'o (Matrona Nesterova, 1921. a-st Matrona Sulg) (1882–1950?).
Reier 1903. ERM Fk 669:42



Nesteri Mat'o ehte^a. Reier 1903. ERM Fk 669:13



Morozovidõ maja Tsäältsüvä küläh. Reier 1903. ERM Fk 669:29.



Morozovidõ aida^q Tsäältsüvä küläh. Reier 1903. ERM Fk 669:20.